Учебник перенабран школой изучения санскрита Алексея Рыбакова http://sanskrt.org

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ 2

Vidyasagar K. L. V. Sastri

Версия 0.4 от 10.08.2023

॥ संस्कृत-द्वितीय-आदर्शः ॥

अनुक्रमणिका

Оглавление

पाठाः....4

१. प्रथमः पाठः — श्रीकृष्णप्रार्थना....4

२. द्वितीयः पाठः — सिंहः....9

३. तृतीयः पाठः — नालिकेरवृक्षः....12

४. चतुर्थः पाठः — परोपकारप्रशंसा....16

५. पञ्चमः पाठः — कमलम्....19

६. षष्ठः पाठः — नहुषमहाराजः....23

७. सप्तमः पाठः — पक्षिणः....26

८. अष्टमः पाठः — कीलोत्पाटी वानरः....30

९. नवमः पाठः — धौम्य आरुणिश्च....33

१०. दशमः पाठः — लोभी मत्सरी च....36

११. एकादशः पाठः — श्रीरामगुणानुवर्णनम्....40

१२. द्वादशः पाठः — कदली....43

१३. त्रयोदशः पाठः — हंसः....47

१४. चतुर्दशः पाठः — उष्ट्रः....51

१५. पञ्चदशः पाठः — महात्मा दधीचः....54

१६. षोडशः पाठः — मधुकराः....58

१७. सप्तदशः पाठः — नगरम्....61

१८. अष्टादशः पाठः — आहारः....65

१९. एकोनविंशः पाठः — समुद्रः प्रवहणं च....69

२०. विंशः पाठः — शकटम्....73

२१. एकविंशः पाठः — दैवं पुरुषकारश्च....77

२२. द्वाविंशः पाठः — त्रिशङ्कुमहाराजः....80

२३. त्रयोविंशः पाठः — सहपाठिनां संभाषणम्.....84
२४. चतुर्विंशः पाठः — गृध्रो मार्जारश्च.....90
२५. पञ्चविंशः पाठः — हिमालयः.....94
२६. षड्विंशः पाठः — साधवः.....99
२७. सप्तविंशः पाठः — श्रीबुद्धदेवः.....102
२८. अष्टाविंशः पाठः — विद्यया विन्दते अमृतम्.....108
२९. एकोनत्रिंशः पाठः — चाटुश्लोकाः.....112
३०. त्रिंशः पाठः — वाराणसीक्षेत्रम्.....115
३१. एकत्रिंशः पाठः — श्रीशङ्कराचार्यः.....120
३२. द्वात्रिंशः पाठः — सुभाषितावलिः.....125
प्रथमं दशकम्.....125
द्वितीयं दशकम्.....129
तृतीयं दशकम्.....132
Названия причастий на санскрите с примерами.....136
Названия времён и наклонений на санскрите с примерами.....136

॥ श्रीरामजयम् ॥

॥ विद्यया विन्दते अमृतम् ॥

॥ संस्कृतद्वितीयादर्शः ॥

पाठाः

१. प्रथमः पाठः — श्रीकृष्णप्रार्थना

जयतु जयतु देवो देवकीनन्दनोऽयं

जयतु जयतु कृष्णो वृष्णिवंशप्रदीपः ।

जयतु जयतु मेघश्यामलः कोमलाङ्गः

जयतु जयतु पृथ्वीभारनाशो मुकुन्दः ॥१॥

हे देव हे दयित हे जगदेकबन्धो

हे कृष्ण हे चपल हे करुणैकसिन्धो ।

हे नाथ हे रमण हे नयनाभिराम

हा हा कदा तु भवितासि पदं दृशोर्मे ॥२॥

हे गोपालक हे कृपाजलनिधे हे सिन्धुकन्यापते

हे कंसान्तक हे गजेन्द्रकरुणापारीण हे माधव ।

हे रामानुज हे जगत्त्रयगुरो हे पुण्डरीकाक्ष मां

हे गोपीजननाथ पालय परं जानामि न त्वां विना ॥३॥

जिह्वे कीर्तय केशवं मुररिपुं चेतो भज श्रीधरं

पाणिद्वन्द्व समर्चयाच्युतकथाः श्रोत्रद्वय त्वं शृणु ।

कृष्णं लोकय लोचनद्वय हरेर्गच्छाङ्घ्रियुग्मालयं

जिघ्र घ्राण मुकुन्दपादतुलसीं मूर्धन् नमाधोक्षजम् ॥४॥

कृष्णो रक्षतु मां चराचरगुरुः कृष्णं नमस्याम्यहं

कृष्णेनामरशत्रवो विनिहताः कृष्णाय तस्मै नमः ।

कृष्णादेव समुत्थितं जगदिदं कृष्णस्य दासोऽस्म्यहं

कृष्णे भक्तिरचञ्चलास्तु भगवन् हे कृष्ण तुभ्यं नमः ॥५॥

(मुकुन्दमालास्तोत्रात् उद्धृताः इमे श्लोकाः)

१) प्रश्नाः

१. प्रथमश्लोके प्रथमान्तानि पदानि सम्बुध्यन्ततया विपरिणमय्य वाक्यानि रचयत ।

२. द्वितीये तृतीये चतुर्थे च श्लोके सम्बुध्यन्तानि पदानि प्रथमान्ततया विपरिणमय्य वाक्यानि घटयत ।

३. जिह्वया चेतसा पाणिद्वन्द्वादिना च किं किं कर्तव्यम् ?

४. पञ्चमश्लोके कृष्णशब्दस्य स्थाने सर्वत्र रामशब्दं निवेश्य श्लोकं पठत ॥

२) प्रयोगं विपरिणमयत

१. चराचरगुरुः कृष्णो मां रक्षतु ।

२. भोः श्रोत्रद्वय ! त्वमच्युतस्य कथाः शृणु ।

३. भोः पुण्डरीकाक्ष ! जगत्त्रयगुरुं त्वां विनान्यं न जानामि ॥

३) निर्दिष्टानां धातूनां लटः रूपैः वाक्यानि पूरयत

१. कृष्णस्य भक्ताः सर्वदा तदीयानि चरितानि श्रु __________ ।

२. भोगिनामगम्यं भगवतस्तत्त्वं योगिनो ज्ञा ______________ ॥

४) कृत्प्रत्ययान्ताः (причастия, деепричастия, инфинитивы):

जि (जयति) ‘завоёвывать’ : जितः, जितवान्, जयन्, जीयमानः, जित्वा, विजित्य, जेतुम्, जेतव्यम्, जेयम् ।

ज्ञा (जानाति) ‘знать’ : ज्ञातः, ज्ञातवान्, जानन्, ज्ञायमानः, ज्ञात्वा, विज्ञाय, ज्ञातुम्, ज्ञातव्यम्, ज्ञेयम् ।

श्रु (शृणोति) ‘слышать’ : श्रुतः, श्रुतवान्, शृण्वन्, श्रूयमाणः, श्रुत्वा, प्रतिश्रुत्य, श्रोतुम्, श्रोतव्यम्, श्राव्यम् ॥

५) समासः

देवक्याः नन्दनः देवकीनन्दनः – तत्पुरुषसमासः ।

अस्मिन् पाठे तत्पुरुषसमासान् वदत ॥

६) पर्यायाः

नयनम् ६ – लोचनं नयनं नेत्रम् ईक्षणं चक्षुरक्षिणी ॥

शब्दार्थकोशः Словарь

१.

नन्दन m сын

प्रदीप m свет

मेघश्यामल чёрный как туча

दृश् f глаз

पुण्डरीकाक्ष лотосоокий, т.е. विष्णु

२.

दयित дорогой

भवितासि (भविता असि) будешь, станешь

पद n объект

पर другой

३.

सिन्धुकन्या f дочь океана, т.е. लक्ष्मी

पारीण исполняющий желания

रामानुज m कृष्ण (здесь под राम подразумевается बलराम)

नमस्यामि P. почитаю, склоняюсь

अमरशत्रु m враг देवानाम्

४.

जिह्वा f язык

चेतस् n ум

अङ्घ्रियुग्म n пара стоп

घ्रा (जिघ्रति) P. нюхать

घ्राण n нос

मूर्धन् m голова

अधोक्षज m विष्णु

५.

Обратите внимание, что в пятом стихе склонение слова कृष्ण приводится в единственном числе во всех падежах.

Грамматические термины

существительное विशेष्यम्

adj. adjectivum прилагательное विशेषणम् (может быть в любом из трёх родов)

m masculinum мужской род पुंलिङ्गम्

f femininum женский род स्त्रीलिङ्गम्

n neutrum средний род नपुंसकलिङ्गम्

in. indeclinable неизменяемое अव्ययम्

P. активный залог परस्मैपदी

Ā. средний залог (медий) आत्मनेपदी

U. оба залога (активный и средний) उभयपदी

ppr. participium praesens причастие настоящего времени शतृ-प्रत्ययान्त

pp. participium perfecti passivi

пассивное причастие прошедшего времени शानच्-प्रत्ययान्त

२. द्वितीयः पाठः — सिंहः

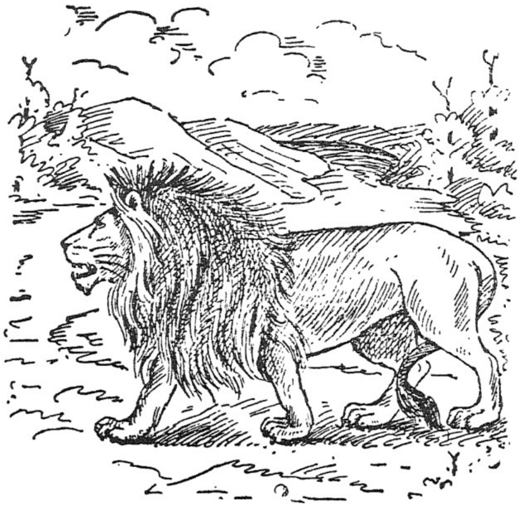

अपि युष्माभिः कदापि कुत्रापि सिंहो दृष्टः ? नास्माभिः दृष्टः । पश्यत, अत्रास्ति सिंहस्य चित्रम् । सिहो न ग्राम्यः, किन्तु वन्यो मृगः । अरण्यवासिनां शार्दूलसूकरादीनां मध्ये सिंहः शूरो मानी गम्भीरो बलिष्ठश्च । अनितरसाधारणेन विक्रमेण स सर्वान् मृगानतिशेते । अतः स 'मृगराजः' इति प्रथां भजते

सिंहानां शिरसि कण्ठे च धूसराः केसराः सन्ति । अतस्ते केसरिण इत्यभिधीयन्ते । तेषामास्यमतीव विस्तृतम् । तेन ते पञ्चास्या इत्याख्यायन्ते । तेषामक्षिणी पिङ्गले भासुरे च । सिंहेष्वतिदीर्घाः खरा नखाः परुषा दन्ताश्चेश्वरेण सृष्टाः ॥

केसरिणो न सर्वत्र देशेषु निवसन्ति । आफ्रिकाखण्डे ते प्राचुर्येणोपलभ्यन्ते । भारतखण्डे तु ते पुरा शुतुद्र्याः सिन्धोश्च मध्यवर्तिनि सिकतारण्ये न्यवसन् । इदानीं तु ते गुर्जरदेशस्य दक्षिणतः स्थितेषु घोराराण्येषु वसन्ति ॥

मृगेनद्राः प्राधान्येन मत्तेभैः सह विगृह्णन्तस्तेषां मूर्धानमारुह्य गण्डौ च भित्वा तत्रत्यं मांसं भक्षयन्ति । एवं वने स्थितानितरान् मृगानपि ते निघ्नन्ति । यदा ते परितश्चरन्तो न मृगान् विन्दन्ति तदा तारं गर्जन्ति । तद्गर्जनं श्रुत्वा सर्वे मृगाः सभयमितस्ततो धावन्ति। तदा सिंहाः सत्वरं तेषामुपरि निपत्य तान् विध्यन्ति ॥

कदाचिदाहारमलभमानः सिंहः सर्वावयवान् स्तब्धीकृत्य भूमौ शेते । तथा शयानं तं दृष्ट्वा मृगास्तं मृतं मन्यमानास्तस्यान्तिके चरन्ति । मृगमागतं दृष्ट्वा सिंहो झटित्युत्थाय तं गृह्णाति । इत्थं सिंहाः स्वबुद्धिकौशलेन जीविकां वर्तयन्ति ॥

१) प्रश्नाः

१. सिंहः कीदृशो मृगः ?

२. सिंहानामवयवाः कीदृशाः ?

३. सिंहाः कुत्र उपलभ्यन्ते ?

४. कीदृशस्तेषामाहारः ?

५. कथं च ते तं लभन्ते ?

६. सिंहस्य बुद्धिकौशलं वर्णयत ॥

२) प्रयोगं विपरिणमयत

१. केसरिणो न सर्वत्र देशेषु वसन्ति ।

२. मृगेन्द्राः प्राधान्येन मत्तेभानां मांसं भक्षयन्ति ।

३. अन्तिकमागतान् मृगान् सिंहो झटिति गृह्णति ॥

३) उपसर्गयोगादर्थभेदः

शी — शेते, अतिशेते, अनुशेते, आशेते, विशेते, संशोते ।

ग्रह् — गृह्णाति, गृह्णीते, अनुगृह्णाति, निगृह्णाति, परिगृह्णाति, प्रतिगृह्णाति, विगृह्णाति, संगृह्णाति । एवम् अनुगृह्णीते इत्यादि आत्मनेपदेऽपि द्रष्टव्यम् ॥

४) विकरणभेदः

विद् ज्ञाने ‘знать’ — वेत्ति । विद् सत्तायाम् ‘быть’ विद्यते ।

विद् विचारणे ‘учитывать’ — विन्ते ।

विद् प्राप्तौ ‘получать’ — विन्दति, विन्दते ॥

Разные значения корня विद् перечислены в шлоке:

सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ।
विन्दते विन्दति प्राप्तौ रूपभेदो विदेः स्मृतः ॥

५) समानशब्दाः — दक्षिणतः, पश्चिमतः, उत्तरतः, पूर्वतः ॥

६) पर्यायाः

सिंहः ६ — सिंहो मृगेन्द्रः पञ्चास्यो हर्यक्षः केसरी हरिः ॥

अनितरसाधारण нетипичный для других

केसर m, n грива

खर суровый; острый

गम्भीर серьёзный

जीविका f средства к жизни

धूसर серый

परुष тяжёлый

पिङ्गल красно-коричневый

प्राचुर्य обильный

मानिन् уважающий себя

शार्दूल m тигр

शुतुद्री f река Сатледж

सिकतारण्य n песчаные джунгли

सिन्धु f река Синд

सूकर m вепрь

३. तृतीयः पाठः — नालिकेरवृक्षः

वृक्षोऽयं नालिकेर इति नारिकेल इति नारिकेर इति नारीकेल इति नाडिकेर इति केर इति चैवं बहुधाभिधीयते । केरोऽयं केरलेषु बाहुल्येन प्ररोहति । अत एवास्य देशस्य 'केरलव्यपदेशः' इत्याचक्षते जनाः ॥

नालिकेराः समुद्राणामासन्नेषु सिकतिलेषु प्रदेशेषु प्ररोप्यमाणाः पञ्चषैरब्दैः फलन्ति । बाल्ये नालिकेराणां द्वित्राणि वर्षाणि यावज्जलसेचनमावश्यकम् । ततः परं ते स्वयमेव पादैर्भूतलाज्जलमाकृष्य पिबन्ति । क्रमशः प्रवृद्धास्ते प्रथमवयसि पीतं तोयं स्मरन्त इवामृतकल्पमुदकं शिरसि वहन्तो मनुष्याणां प्रत्युपकारमाचरन्ति ॥

उक्तं च नीतिशतके

प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः शिरसि निहितभारा नारिकेला नराणाम् ।
उदकममृतकल्पं दद्युराजीवनान्तं न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥

इति ॥

नालिकेरस्य सर्वमङ्गं सप्रयोजनं दृश्यते । केरफलसारो न केवलं विविधेभ्यो व्यञ्जनेभ्य उपयुज्यते, किन्तु तमातपे शोषयित्वा यन्त्रे निधाय निष्पीडितात् तस्मात् स्नेहोऽपि गृह्यते जनैः । स्नेहग्रहणात् परमवशिष्यमाणः कल्कः पिण्याकम् । पिण्याकं गोभ्यो रोचते । केचित्तु तेन विविधान् भक्ष्यविशेषान् कुर्वन्ति ॥

नालिकेरः शाखारहितो वृक्षः । चित्रमवलोक्यताम् दृश्यते तत्र दीर्घदीर्घो नालिकेरकाण्डः । काण्डस्य शिरसि द्वादशाधिकानि पत्राण्यवेक्ष्यन्ते । केषुचिद्देशेषु केरपत्रैर्गृहपटलादिकं निर्मीयते । तस्य काण्डोऽपि पनसादिवद् गृहदारुत्वेनोपयुज्यते । फलत्वचा रज्जवः क्रियन्ते, आस्तरणान्यप्यूयन्ते ॥

अपरिणतं नालिकेरं लाङ्गलीत्युच्यते । लाङ्गलिजलं निदाधकाले पीयमानं स्वादु हितं च भवति । मद्यकाराः पल्लवकाण्डात् स्यन्दमानं रसं गृहीत्वा मद्यं संपादयन्ति । तत् केचित् पिबन्ति । किन्तु तत् पीयमानमुन्मादं जनयति । तस्मात् तत् सर्वथा न पेयम् ॥

न सुरां पिबेत्; न कलञ्जं भक्षयेत्; इति हि महतामुपदेशः ॥

१) प्रश्नाः

१. नालिकेरः कथं वहुधाभिधीयते ?

२. नालिकेराः कुत्र बाहुल्येन प्ररोहन्ति ?

३. कथं ते वर्ध्यन्ते ?

४. प्रवृद्धास्ते किं कुर्वन्ति ?

५. कानि प्रयोजनानि नालिकेरवृक्षस्य तत्फलस्य च ?

६. लाङ्गलिनं मद्यं चाधिकृत्य किं जानीध्वे ?

७. महान्तः किम् उपदिशन्ति ?

२) कर्तरिप्रयोगं वदत

१. फलत्वचा रज्जवः क्रियन्ते, आस्तरणान्यप्यूयन्ते ।

२. केरफलसारो विविधेभ्यो व्यञ्जनेभ्य उपयुज्यते ।

३. यन्त्रे निष्पीडितात् केरफलसारात् स्नेहो गृह्यते जनैः ॥

३) एकं पदं वदत (скажите одним словом)

१. आसन्नेषु सिकतिलेषु प्रदेशेषु ।

२. सर्वम् अङ्गम् ॥

४) समानशब्दाः

एको वा द्वौ वा = एकद्वाः ।

द्वौ वा त्रयो वा = द्वित्राः ।

त्रयो वा चत्वारो वा = त्रिचतुराः ।

चत्वारो वा पञ्च वा = चतुःपञ्चाः ।

पञ्च वा षट् वा = पञ्चषाः ॥ इत्यादयः

४) उपसर्गयोगादर्थभेदः

युज् — युङ्क्ते, अभियुङ्क्ते, उद्युङ्क्ते, उपयुङ्क्ते, नियुङ्क्ते, प्रयुङ्क्ते, वियुङ्क्ते, विनियुङ्क्ते, संयुङ्क्ते ।

मा — माति । अनुमाति, निर्माति, परिमाति, प्रमाति ॥

६) कृत्प्रत्ययान्ताः

ग्रह् गृह्णति ‘получать’ — गृहीतः, गृहीतवान्, गृह्णन्, गृह्यमाणः, गृहीत्वा, अनुगृह्य, ग्रहीतुम्, ग्रहीतव्यम्, ग्राह्यम् ।

पा पिबति ‘пить’ — पीतः, पीतवान्, पिबन्, पीयमानः, पीत्वा, निपीय, पातुम्, पातव्यम्, पानीयम् ॥

७) जनपदवाचकाः शब्दा नित्यं पुंलिङ्गा वहुवचनान्ताश्च, यथा

केरलाः, मद्राः, नेपालाः, आन्ध्राः, वङ्गाः, कलिङ्गाः, मगधाः, महाराष्ट्राः, सौराष्ट्राः काश्मीराः, कर्णाटकाः, भारतीयाः, सिंहलाः, आङ्गलाः (англичане), कम्बोडियाः (камбоджийцы) इत्यादयाः ॥

८) पर्यायाः

संवत्सरः ६ — संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत् समाः ।
पर्णम् ६ — पत्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् ॥

अपरिणत неспелый

अमृतकल्प напоминающий нектар

आतप m жар солнца

आस्तरण n ковёр

उन्माद m опьянение

कलञ्ज n мясо

कल्क m вязкий осадок, образующийся при измельчении маслянистых веществ

केरफलसार m ядро

गृहपटल n крыша дома

दारु n древесина

नालिकेरकाण्ड m ствол кокосовой пальмы

निदाध m лето

पिण्याक n жмых

मद्य n тодди

लाङ्गलिन् m нежный кокос

व्यञ्जन n приправа

सिंहल m цейлонец

सिकतिल песчаный

सुरा f тодди

स्नेह m масло

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं यदुक्तं ग्रन्थकोटिषु ।
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥१॥

परोपकारः कर्तव्यः प्राणैरपि धनैरपि ।
परोपकारजं पुण्यं न स्यात् क्रतुशतैरपि ॥२॥

परोपकारशून्यस्य धिङ् मनुष्यस्य जीवितम् ।
जीवन्तु पशवस्तेषां चर्माप्युपकरिष्यति ॥३॥

परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोपकाराय वहन्ति नद्यः ।
परोपकाराय दुहन्ति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ॥४॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।
विभाति कायः खलु सज्जनानां परोपकारेण न चन्दनेन ॥५॥

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः ।
नादन्ति सस्यान्यपि वारिवाहाः परोपकाराय सतां विभूतयः ॥६॥

१) प्रश्नाः

१. ग्रन्थकोटिषूक्तं धर्मसर्वस्वं किम् ?

२. कथं परोपकारः कर्तव्यः ?

३. 'जीवन्तु पशवः' कुत इदं प्रार्थ्यते ?

४. परोपकाराय के किं कुर्वन्ति ?

५. सज्जनानां कायः केन विभाति ?

६. 'परोपकाराय सतां विभूतयः' इदं दृष्टान्तेन निरूपयत ॥

२) निर्दिष्टानां धातूनां लिङो रूपैः वाक्यानि पूरयत

१) भूतिमिच्छन्तो जनाः स्वीयानि कर्माणि काले कृ _______________ ।

२) वयं बालादपि शुकादपि युक्तियुक्तं वचो ग्रह् __________________ ।

३) श्रेयस्कामो जनः सूर्योदये सूर्यास्तमये च न शी _______________ ।

४) वयं धार्मिकेभ्य आचार्येभ्यो धर्मं श्रु _____________ ॥

३) उपसर्गयोगादर्थभेदः

वह् — वहति, वहते । आवहति, उद्वहति, निर्वहति, प्रवहति, विवहति । एवमात्मनेपदेऽपि । 'प्रवहति' इत्ययं तु नित्यं परस्मैपदीति बोध्यम् ।

भा — भाति । प्रतिभाति, विभाति, अनुभाति ॥

४) कृत्प्रत्ययान्ताः

कृ करोति, कुरुते 'делать' — कृतः, कृतवान्, कुर्वन्, क्रियमाणः, कृत्वा, अनुकृत्य, कर्तुम्, कर्तव्यम्, करणीयम्, कार्यम् ।

मृ म्रियते 'умирать' — मृतः, मृतवान्, म्रियमाणः, मृत्वा, अनुमृत्य, मर्तुम्, मर्तव्यम्, मरणीयम् ॥

५) समानरूपा धातवः — दा, पा, भा, मा, या, वा, स्ना ॥

६) चरन्, वहन्, पश्यन्, रुदन्, गच्छन् — एषां शत्रन्तानां लटि प्रथमपुरुषैकवचने रूपाणि निर्दिशत ॥

७) पर्यायाः

प्राणाः २ — पुंसि भूम्न्यसवः प्राणाः ॥

(पुंसि = पुंलिङ्गे; भूम्नि = बहुवचने)

ऋतु m жертвоприношение याग	चर्मन् n кожа, шкура वारिवाह m облако मेघ	विभूति f успех

कमलानि सरसि पङ्के जायन्ते । अतस्तानि सरसिजानि पङ्कजान्यम्भोजानीत्यादिभिः शब्दैर्व्यवह्रियन्ते । कमलेषु नानाजातयः सन्ति । तत्र नीलमम्भोरुहम् 'उत्पलम्' इति, रक्तम् 'कोकनदम्' इति, सितम् 'पुण्डरीकम्' इति चाभिधां भजति ॥

कुवलयान्यपि सरसि पङ्क एव जायन्ते । अथापि तेषां न पङ्कजादिशब्दैर्व्यवहारः । कुवलयानि कमलाकाराण्येव । किन्तु तेषु सौगन्ध्यं नास्ति ॥

चित्रं पश्य, कानिचित् कुसुमानि मुकुलितानि, कानिचित् विकसितानि च दृश्यन्ते । कुसुमस्याधस्ताद्दृश्यमानः प्रकाण्डो मृणालम् । मृणालस्यान्तर्भागे छिद्राणि तन्तवश्च वर्तन्ते ॥

कमलसरांसि कमलिन्य इति कुमुदसरांसि कुमुदिन्य इति चोच्यन्ते । कमलिन्यः सूर्यस्य कुमुदिन्यश्चन्द्रस्य चोदये विकसन्ति । तेन सूर्यः कमलिनीनायक इति, चन्द्रः कुमुदिनीनायक इति च

प्रसिध्यतः । हेमन्ते हिमेन सिक्ताः कमलिन्यः स्मरणीयशोभाः सम्पद्यन्ते ॥

कमलानां मध्यभागे किञ्जल्काः सन्ति । तेषु सुगन्धयः परागा विद्यन्ते । मधुकराः प्राधान्येन कमलेभ्यो मधु पिबन्ति ॥

यद्यपि मल्लिकादीनि कुसुमानि कमलापेक्षया सुगन्धितराणि तथापि तेषामेतावत् सौन्दर्यं नास्ति । अरविन्दान्येव कुसुमेषु सुन्दरतमानि । अत एव पद्मं पद्मायाः सद्म निगद्यते ॥

१) प्रश्नाः

१. कुतः कमलानि सरसिजानि पङ्कजानीत्यादिभिः शब्दैः व्यवह्रियन्ते ?

२. उत्पलं कोकनदं पुण्डरीकं च किम् ?

३. कुवलयान्यधिकृत्य किं जानीथ ?

४. किं नाम मृणालम् ?

५. 'कमलिनीनायकः' 'कुमुदिनीनायकः' इति व्यपदेशे किं कारणम् ?

६. कुतः पद्मं पद्मायाः सद्म निगद्यते ?

२) तत्तद्धातूनां निर्दिष्टैः लकारैः वाक्यानि पूरयत

१. सरसिजानि शैवलेनावृतान्यपि रम्याणि भा ____________ (लट्) ।

२. मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तन् ________________ (लङ्) ।

३. त्वं तस्मात् सरसः पञ्चषाणि कमलानि ग्रह् ____________ (लोट्) ॥

३) अतिशायनार्थकौ तरप्-तमप् प्रत्ययौ (степени сравнения прилагательных)

सुगन्धि	सुगन्धितरम्	सुगन्धितमम् ।
सुन्दरम्	सुन्दरतरम्	सुन्दरतमम् ॥

४) कृत्प्रत्ययान्ताः

सिच् (सिञ्चति) 'орошать' — सिक्तः, सिक्तवान्, सिञ्चन्, सिच्यमानः, सिक्त्वा, निषिच्य, सेक्तुम्, सेक्तव्यम्, सेचनीयम्, सेच्यम् ।

मुच् (मुञ्चति) 'пускать' — मुक्तः, मुक्तवान्, मुञ्चन्, मुच्यमानः, मुक्त्वा, विमुच्य, मोक्तुम्, मोक्तव्यम्, मोचनीयम्, मोच्यम् ॥

५) उपसर्गयोगादर्थभेदः

अय् — अयते । उदयते, परा + अयते = पलायते ।

पद् — पद्यते । आपद्यते, उत्पद्यते, उपपद्यते, निष्पद्यते, प्रपद्यते, प्रतिपद्यते, विपद्यते, विप्रतिपद्यते, सम्पद्यते ॥

६) पर्यायाः

पद्मम् १७ — वा पुंसि पद्मं नलिनम् अरविन्दं महोत्पलम् ।
सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयम् ॥

पङ्केरुहं तामरसं सारसं सरसीरुहम् ।
बिसप्रसूनराजीवपुष्कराम्भोरुहाणि च ॥

पुष्पम् ५ — स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमम् ॥

(स्त्रियः सुमनसः — सुमनस् शब्दः स्त्रीलिङ्गः, बहुवचनान्तश्च इत्यर्थः) ॥

अभिधा f имя नामन्

अरविन्द n лотос

उत्पल n голубой лотос

किञ्जल्क m волокно

कोकनद n красный лотос

तन्तु m волокно

पद्म n лотос

पद्मा f богиня Лакшми

पराग m пыльца

पुण्डरीक n белый лотос

प्रकाण्ड m стебель

मुकुलित полураспустившийся

मृणाल n стебель лотоса

लक्ष्मन् n отметка

विकसित распустившийся

शैवल n мох

सद्मन् n местопребывание

सौगन्ध n аромат

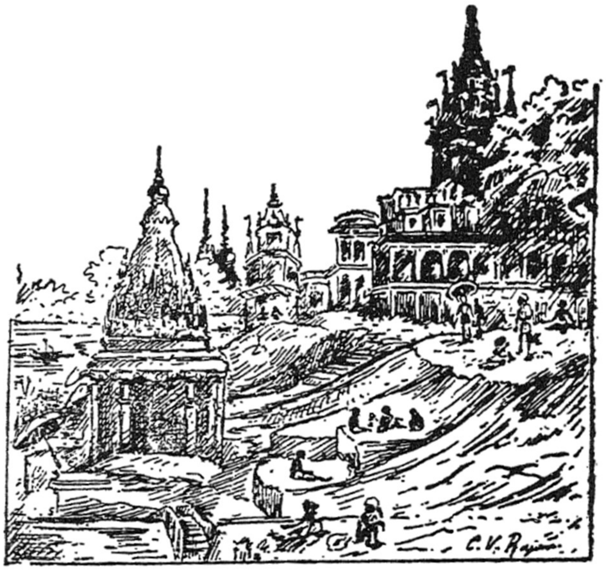

सन्ति खलु भारतवर्षे तत्र तत्र बहूनि तीर्थक्षेत्राणि । तेषु अयोध्या, मथुरा, माया, काशी, काञ्ची, अवन्तिका, द्वारवतीत्येतानि प्रधानभूतानि । तत्रापि वाराणसी पुराणेष्वतिशयेन वर्ण्यमानमनुत्तमं पुण्यक्षेत्रम् । सैव काशीत्युच्यते । सैषा भारतवर्षस्य पूर्वोत्तरभागेऽवतिष्ठते; यस्याः परिसरे पुण्यसलिला भागीरथी प्रवहति ॥

गङ्गायां स्नानेन तत्तीर्थपानेन वा जनाः पूतात्मानो मुक्तिं प्राप्नुवन्तीति वेदाः पुराणानि चोद्घोषयन्ति ॥

उक्तं च 'भजगोविन्दे' श्रीशङ्करभगवत्पादैः –

भगवद्गीता किञ्चिदधीता गङ्गाजललवकणिका पीता ।
सकृदपि येन मुरारिसमर्चा क्रियते तस्य यमेन न चर्चा ॥

अतो भारतवर्षस्य सर्वेभ्यो दिग्भ्यः सर्वेभ्यो देशेभ्यश्च स्त्रियः पुरुषा बाला वृद्धाश्च गङ्गास्नानार्थं काशीं गच्छन्ति । गत्वा च तत्र नद्यां स्नात्वा भगवन्तं श्रीज्योतिर्लिङ्गमूर्तिं विश्वनाथं पश्यन्ति अर्चन्ति च ॥

गङ्गायास्तीरे निबद्धाः सुन्दराः सुविशालाश्च तीर्थशिलाः सततं जनैराकीर्णा उपलभ्यन्ते । एकत्र वैष्णवाः, अन्यत्र शैवाः, अपरत्र मतान्तरीयाश्च स्वस्वचिह्नानि धरन्तः कुशहस्ताः पञ्चपात्रपाणयो जपन्तो ध्यायन्तश्च तीर्थशिलामलङ्कुर्वन्ति । अन्यत्र केचिदुद्बाहवः पादाग्रेण तिष्ठन्त उद्यन्तं सूर्यमेकाग्रेण मनसा ध्यायन्ति । अपरे केचन कृतप्राणायामाः पशुपतिं ध्यायन्ति । इत्थमेषा वाराणसी सत्कर्मणामायतनं धर्माणामावासभूमिश्च दृश्यते ॥

वाराणस्येषा बहुभूमिकैरत्युच्छ्रितैर्मन्दिरैः संशोभते । विशेषतश्च नद्यास्तीरे सुप्रतिष्ठिता गृहपङ्क्तिः महतीं शोभां बिभर्ति । नगरमिदं पुरा हाटकमयं बभूवेति श्रूयते । इदानीं तु केवलं शिलामयं दृश्यते । गङ्गा च स्नानघट्टानामग्रतः परः सहस्रैर्बाष्पप्रवहणैः महानौकाभिश्चाभिव्याप्ता विलसति । काशीनगरस्य सुषमा नदीगतं प्रवहणमारूढैर्निरीक्षणीया ॥

काशीक्षेत्रमिदं भारतीयविद्यायाः कुलभवनमिवाभाति । यतो ह्यत्र वेदाः पुराणानि शास्त्राणि च यथापुरमद्यत्वेऽपि सश्रद्धमधीयन्ते हिन्दुमहाविश्वविद्यालये जनैः । पण्डित श्रीमदन-मोहन-माळवीयमहाशयैः प्रतिष्ठापितः हिन्दु-महाविश्वविद्यालयः अत्र सुतरां चकास्ति । अत्रत्यं विद्यापीठमधिरूढो जनः समस्तविद्यापारगत्वेन परिगण्यते । अत्र जनानां जीवितान्तिमक्षणे भगवान् विश्वनाथः कर्णे तारकमन्त्रम् उपदिशति, येन ते मुक्तिभाजो भवन्ति इत्यहो वाराणसीक्षेत्रमहिमा ॥

१) प्रश्नाः

१. भारतवर्षे प्रधानभूतानि पुण्यक्षेत्राणि कानि ?

२. वाराणसी कीदृशं पुण्यक्षेत्रम् ?

३. के किमिति गङ्गास्नानार्थं काशीं गच्छन्ति ?

४ गङ्गातीरगतास्तीर्थशिलाः कीदृशैर्जनैराकीर्णा उपलभ्यन्ते ?

५. काशीनगरस्य शोभा कीदृशी ?

६. क्षेत्रमिदं कस्याः कुलभवनम् ?

२) प्रयोगं विपरिणमयत

१. नद्यास्तीरे विद्यमाना गृहपङ्क्तिर्महतीं शोभां बिभर्ति ।

२. वेदाः शास्त्राणि पुराणानि च सश्रद्धमधीयन्ते जनैः ॥

३) निर्दिष्टैर्लकारैः वाक्यानि पूरयत

१. वसन्ते पद्मानि परां शोभां भृ ________________ लट् ।

२. स्त्रियो भूषणैरात्मानम् अलं + कृ __________________ लट् ॥

४) अनुत्तमम्, अमूल्यम्, अनर्धम् — एतैः वाक्यानि रचयत ॥

५) कृत्प्रत्ययान्ताः

ध्यै ध्यायति ‘медитировать’ — ध्यातः, ध्यातवान्, ध्यायन्, ध्यायमानः, ध्यात्वा, अनुध्याय, ध्यातुम्, ध्यातव्यम्, ध्यानीयम्, ध्येयम् ।

भृ बिभर्ति ‘нести’ — भृतः, भृतवान्, बिभ्रत्, भ्रियमाणः, भृत्वा, सम्भृत्य, भर्तुम्, भर्तव्यम्, भरणीयम् ।

पू पुनाति, पुनीते ‘очищать’ — पूतः, पूतवान्, पुनन्, पुनानः, पूयमानः, पूत्वा, परिपूय, पवितुम्, पवितव्यम्, पवनीयम्, पाव्यम् ॥

७) उपसर्गयोगात् परस्मैपदम् — वह् (वहति, वहते) प्रवहति ॥

८) पर्यायाः

गङ्गा ८ — गङ्गा विष्णुपदी जह्नुतनया सुरनिम्नगा ।
भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता भीष्मसूरपि ॥

शोभा ४ — सुषमा परमा शोभा; शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः ।
परमा शोभा = सुषमा इत्यर्थः (изысканная красота)

मोक्षः ८ — मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ।
मोक्षोऽपवर्गः ।

अज्ञानम् ३ — अथाज्ञानम् अविद्याहंमतिः स्त्रियाम् ॥

अनुत्तम несравненный, для которого нет превосходящего

अयोध्या f современный город Ауд

अवन्तिका f современный उज्ञयिनी

आयतन n обитель

उच्छ्रित большой

काञ्ची f название древнего города на юге Индии

काशी f Бенарес

कुलभवन n семейный дом

तीर्थशिला f ступень гата для купания

द्वारवती f Дварака

पशुपति m господь Шива

प्राणायाम m контролирование дыхания

मथुरा f место рождения господа Кришны

माया f название Гайи

मुरारि m господь Вишну

यथापुरम् как раньше

समर्चा f почитание

हाटक n золото